

Васильєва О. І.,

д. держ. упр., професор, професор кафедри
регіонального управління, місцевого самоврядування
та управління містом Національної академії
державного управління
при Президентіві України, м. Київ

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПАРТНЕРСТВА В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Анотація. Сучасна соціальна сфера є одним із об'єктів, відносно якого відбувається суттєвий перегляд концептуальних підходів, засобів, механізмів, напрямів і методів для покращення діяльності закладів системи соціального захисту населення та організації надання соціальних послуг. Отже, забезпечення реалізації стратегічного курсу реформ повинно бути пов'язано з соціально орієнтованою економікою.

У статті досліджено сучасні підходи до запровадження партнерства в сфері соціального захисту населення на місцевому рівні. Політичні, економічні, правові зміни, які відбувалися в країні за останні роки, створили умови для об'єднання зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, приватного та громадського секторів у вирішенні соціальних завдань, розуміння можливостей партнерського співробітництва, поєднуючи ресурси, знання та досвід. Сьогодні є досить актуальним дослідження можливостей застосування партнерства у соціальній сфері, як необхідної умови забезпечення ефективного соціального захисту населення та складової частини соціальної політики регіону, міста, населеного пункту.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальний захист населення, партнерське співробітництво, надання соціальних послуг.

Васильєва А. И.,

д. гос. упр., професор, професор кафедри
регіонального управління, місцевого самоуправління
и управління городом Национальной академии
государственного управления
при Президенте Украины, г. Киев

ВВЕДЕНИЕ ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ НА МЕСТНОМ УРОВНЕ

Аннотация. Современная социальная сфера является одним из объектов, относительно которого происходит существенный пересмотр концептуальных подходов, средств, механизмов, направлений и методов для улучшения деятельности учреждений системы социальной защиты населения и организации оказания социальных услуг. Следовательно, обеспечение реализации стратегического курса реформ должно быть связано с социально ориентированной экономикой.

В статье исследованы современные подходы к внедрению партнерства в сфере социальной защиты населения на местном уровне. Политические, экономические, правовые изменения, которые происходили в стране за последние годы, создали условия для объединения усилий органов государственной власти, органов местного самоуправления, частного и общественного секторов в решении социальных задач, понимание возможностей партнерского сотрудничества, объединяя ресурсы, знания и

опыт . Сегодня актуальным исследование возможностей применения партнерства в социальной сфере, как необходимого условия обеспечения эффективной социальной защиты населения и составной части социальной политики региона, города, населенного пункта.

Ключевые слова: социальная сфера, социальная защита населения, партнерское сотрудничество, предоставление социальных услуг.

Vasilyeva Alexandra,
d.derzh.upr., professor, professor of regional
administration, local government
and city management of the National
Academy of Public Administration under
the President of Ukraine, m. Kyiv

INTRODUCTION OF PARTNERSHIP IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION PEOPLE LOCALLY

Annotation. Modern social sphere is one of the objects with respect to which there is a substantial revision of conceptual approaches, tools, mechanisms, trends and methods for improving the operation of institutions of social protection and organization of social services. Thus, providing the strategic direction of reforms should be linked to a socially oriented economy.

This article explores current approaches to the implementation of partnership in the field of social protection at the local level. Political, economic and legal changes that have occurred in the country in recent years, created the conditions for the joint efforts of the government, local authorities, private and public sectors in addressing social problems, understanding the capabilities partner collaboration, combining resources and expertise. Today is a very relevant research partnership opportunities for application in the social sphere as a necessary condition of effective social protection and an integral part of social policy region, city or locality.

For effective implementation of public-private partnership in the field of social protection need to: create a clear legislative provision; expand the system benefits from local taxes and duties to investors; ensure the creation of a favorable social context of partnership for civil society: public, public, private, and public sectors to encourage their cooperation; expand the list of objects concession; provide guarantees citizens with the right to free choice social service provider, followed by compensation of the cost of the budget; create advisory bodies, expert advice on public-private partnerships; ensure transparent implementation of projects based on public-private partnerships, etc.. It is also particularly important aspect of local government is improving access to social institutions, and improve the quality of social services.

Keywords: social policy, social protection, partner cooperation, provision of social services.

Постановка проблеми. Важливою складовою реформування місцевого самоврядування в Україні є вдосконалення системи управління на місцевому рівні, впровадження стратегій соціально-економічного розвитку територій. Не менш важливим є формування ефективної управлінської моделі з метою забезпечення населення якісними і доступними послугами на основі сталого розвитку дієздатної громади та

задоволення її потреб. У сучасних умовах прагнення України відповідати європейським стандартам у всіх сферах діяльності вимагає значних змін, зокрема і тих, що стосуються вирішення соціально-економічних завдань, Вдосконалення методів та інструментів публічного управління з урахуванням соціальних потреб населення. Трансформаційні процеси в Україні обумовили перегляд багатьох теоретичних і практичних підходів щодо оцінки ефективності політики соціально-економічного розвитку та функцій управління в умовах ринкового типу господарювання на місцевому рівні. Політичні, економічні, правові зміни, які відбувалися в країні за останні роки, створили умови для об'єднання зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, приватного та громадського секторів у вирішенні соціальних завдань, розуміння можливостей партнерського співробітництва, поєднуючи ресурси, знання та досвід.

Вважаємо, що сьогодні на часі та є досить актуальним дослідження можливостей застосування партнерства у соціальній сфері, як необхідної умови забезпечення ефективного соціального захисту населення та складової частини соціальної політики регіону, міста, населеного пункту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність пошуку шляхів вирішення проблем сфери соціального захисту населення в умовах ринкових відносин зумовлює проведення досліджень у соціальній галузі. Дослідження теоретичних засад соціального захисту населення, реформування системи пільг, пропозиції щодо вирішення проблем у цій галузі знайшли своє відображення у наукових працях: Н.Борецької, В. Гошовської, О.Кочемировської, М.Кравченко, Е.Лібанової, К.Мельник, О.Новікової, В.Скуратівського, О.Палій, О.Піщуліної, В.Трощинського й ін.

Метою статті є дослідження сучасних підходів до запровадження партнерства в сфері соціального захисту населення на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою соціальної сфери є система соціального захисту населення, яка виконує функції оперативного механізму, що надає підтримку громадянам, які потрапили у скрутне матеріальне становище, втратили роботу і дохід, що є джерелом засобів існування; виховують дітей з особливими потребами; втратили годувальника, а також включає організацію роботи закладів, які надають соціальні, медико-соціальні послуги інвалідам, самотнім непрацездатним громадянам тощо.

Конституція України визначає, що громадяни «мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок

страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними» [3, ст. 46].

Міжнародна організація ЮНІСЕФ (дитячий фонд ООН) визначає, що соціальний захист – це сукупність установ і заходів соціального страхування і соціальної допомоги, спрямованих на забезпечення безпеки повсякденного життя населення та включає п'ять основних елементів – пенсії і допомога внаслідок втрати годувальника; лікувальна допомога, виплати внаслідок хвороби та тимчасової втрати працездатності; допомога на утриманців і допомога внаслідок вагітності; соціальна допомога; допомога за безробіттям [1].

Вважаємо, що соціальний захист населення полягає в реалізації основних напрямів соціальної політики через комплекс організаційно-правових і соціально-економічних заходів. Можна визначити соціальний захист як обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства через мережу державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Зазначимо, що існуюча в Україні система соціального захисту населення виконує наступні функції:

- надання різним категоріям громадян соціальних виплат, допомог, компенсацій, субсидій, передбачених законодавством; різних видів державної соціальної допомоги для малозабезпечених сімей, осіб літнього віку, допомога на дітей, інвалідів, одиноких непрацездатних громадян;
- вирішення проблем безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- опіку та піклування над недієздатними або не повністю дієздатними громадянами;
- надання різних видів соціальних послуг державними установами соціального обслуговування населення;
- організація надання соціальних послуг через громадські організації, тощо.

Однак, кількість, складність і терміновість проблем соціальної сфери, які потребують розв'язання та дієвої участі органів місцевої влади, сьогодні, на жаль, зростає. У загальному вигляді завдання для системи соціального захисту є такими:

- побудова дієвої системи управління соціальними ризиками;
- узгодження соціальної політики з політикою зайнятості, фінансово-економічною та фіскальною політиками;
- створення для кожної дієздатної і працездатної особи умов, що дозволять їй підтримувати свій добробут завдяки власній праці;
- зниження негативного впливу соціальних ризиків шляхом

підвищення державних соціальних гарантій сім'ям з дітьми і посилення адресності соціальної підтримки;

– перегляд системи соціальної допомоги непрацевдатним і найбільш незахищеним членам суспільства;

– реформування політики зайнятості та соціального страхування, зокрема пенсійного;

– трансформація соціальної сфери у напрямі підвищення якості та доступності соціальних послуг, визначення стандартів і фінансових умов їх надання;

– подолання бідності працюючого населення і приведення кількісних і структурних показників прожиткового мінімуму у відповідність до потреб соціально-економічного розвитку України;

– відновлення довіри суспільства до соціального напрямку реформ, здійснюваних урядом [4, с. 5-7].

Аналіз існуючих проблем у сфері соціального захисту населення на місцевому рівні свідчить про безсистемність регулювання рівня надання послуг та невідповідність соціального забезпечення якості життя громадян в умовах ринкових перетворень. Тому створення ефективної системи соціального захисту населення є пріоритетним завданням органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Сучасна соціальна сфера є одним із об'єктів, відносно якого відбувається суттєвий перегляд концептуальних підходів, засобів, механізмів, напрямів і методів для покращення діяльності закладів системи соціального захисту населення та організації надання соціальних послуг. Отже, забезпечення реалізації стратегічного курсу реформ повинно бути пов'язано з соціально орієнтованою економікою. З одного боку, їй мають бути притаманні плюралізм форм власності та розвинута система ринкових відносин, з іншого – певний ступінь участі держави у забезпеченні ефективності економіки, регулюванні доходів населення та зайнятості, формуванні умов, що забезпечують задоволення соціально значущих потреб усього населення [1, с. 24–25].

Розвиток і модернізація соціальної сфери розглядається в програмних документах Президента України, Уряду України як один із найважливіших факторів соціально-економічного зростання держави.

Слід зазначити, що Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» визначає наступні проблеми чинної системи соціальної підтримки:

– низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою та недостатнє врахування фактичного рівня доходів споживачів,

– низька адресність при наданні соціальної підтримки та орієнтація на екстенсивне охоплення нею населення;

- несправедливість розподілу державних соціальних трансфертів;
- недосконалість механізму надання житлових субсидій;
- неможливість реально оцінити ефективність надання соціальної допомоги,
- відсутність у системі соціальної підтримки стимулів для ефективного використання виділених на неї коштів [8].

Формування механізмів державно-приватного партнерства у соціальній сфері, пошук нових форм взаємовигідних партнерських відносин з приватним та громадським секторами є важливим стратегічним рішенням для органів державної влади, органів місцевого самоврядування на місцевому рівні, створенням основи для послідовного вдосконалення діючої системи соціального захисту відповідно європейської моделі.

Для розвитку державно-приватного партнерства в Україні, як ефективного механізму, на думку сучасних українських вчених, необхідно:

- закріпити принципи державно-приватного партнерства у державних та регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку;
- створити сприятливе інституціональне середовище державно-приватного партнерства;
- розробити нормативно-правову базу державно-приватного партнерства;
- забезпечити державну підтримку та гарантії держави партнерам із приватного сектору [2, с.34–37; 9, с. 153].

Важливим напрямом діяльності у сфері соціального захисту населення є надання різних видів соціальних послуг державними та комунальними закладами галузі. На жаль, з кожним роком збільшується кількість громадян літнього віку, інвалідів, що зумовлює зростання потреб на соціальні послуги по догляду та соціальному обслуговуванню. Сьогодні інтернатні установи соціального захисту перебувають у державній і комунальній власності, проте наявна інфраструктура цих закладів уже не в змозі задовольнити всі необхідні потреби літніх людей, осіб з особливими потребами, а також варто визнати невідповідність соціальних послуг, які надаються соціальними закладами, потребам пенсіонерів, інвалідів. Україна потребує удосконалення діяльності соціальних закладів, розвитку геріатричної допомоги, функціонування налагодженої системи організації соціально-побутового догляду за потребуєчими громадянами. Так, у країні сьогодні понад сім мільйонів громадян, вік яких більше шістдесяти п'яти років, кожен п'ятий з них – самотній та потребує догляду [9, с. 80–86]. Однак, будинків-інтернатів не вистачає на всіх, хто потребує соціальної допомоги.

У США соціальне обслуговування літніх людей, громадян, які мають психічні захворювання здійснюється як у загальних лікарнях та будинках-інтернатах, так і в спеціалізованих приватних стаціонарних закладах і диспансерах, а також амбулаторно. Крім цього, функціонують приватні

соціальні Центри денного перебування, де пенсіонери можуть приходити щодня, спілкуватися, займатися спільною діяльністю. У країні для розвитку державно-приватного партнерства створена Національна рада з питань державно-приватного партнерства, яка розробляє стратегію розвитку та координацію діяльності у сфері партнерського співробітництва. Законодавче забезпечення державно-приватного партнерства формується органами влади окремих штатів. Місцеві органи влади визначають сферу застосування державно-приватного партнерства, форми реалізації. Зазначимо, що відповідно звіту, наданого Національним інститутом державно-приватного партнерства США, з 65 середньостатистичних муніципальних сервісних служб – 23 функціонують на засадах державно-приватного партнерства, а це більше 30 % [7].

У європейських країнах громадяни пенсійного віку можуть самостійно визначати місце свого перебування у соціальних закладах та розпоряджатися визначеною соціальною гарантією (адресна грошова допомога на обслуговування). Приватні будинки для літніх людей проводять свою діяльність на засадах публічно-приватного партнерства, органи муніципальної влади закупають послуги на конкурсній основі, виконавцем муніципального замовлення також може бути приватний та громадський сектори.

У Російській Федерації, застосовуючи механізми партнерства у галузі соціального захисту населення, працює Senior Group – компанія комплексного соціального обслуговування людей літнього віку. Це перша компанія у Східній Європі та Росії, що надає повний спектр послуг: від соціальних служб по догляду на дому до проживання в спеціалізованих Сеніор-закладах [6].

Senior Group була заснована у 2006 р, соціальні проекти реалізуються на засадах партнерської взаємодії з французькою компанією Groupe Almage, що гарантує клієнтам якісний європейський сервіс. Соціальні приватні будинки Senior Group розраховані на 20-40 місць, обладнанні для проживання в них престарілих, осіб з особливими потребами, з обмеженою мобільністю та лежачих. Помешкання облаштованні пандусами, поручнями, ліфтами, кімнатами і спеціалізованими санвузлами, обладнаннями для інвалідів, мають широкі дверні пройми і коридори, тривожні кнопки над ліжками, у них відсутні пороги, є можливість розміщення в одномісних, двомісних та тримісних номерах на довгостроковий період. На сьогодні Senior Group пропонує наступні послуги:

- Senior Hotel – приватні стаціонарні установи для престарілих громадян, що відповідають європейським стандартам Senior Care;
- Senior Home – медико-соціальне обслуговування на дому потребуючих громадян, відповідно угоди;
- Senior Box – надання послуг приватному сектору щодо визначення

фінансової моделі партнерства, визначення вимог, законодавчих умов, системи звітності, навчальні програми для відкриття нового соціального закладу (Сеніор-готель);

– управління діючими стаціонарними установами соціального обслуговування для престарілих громадян;

– консультації щодо технічних умов для будівництва соціальних закладів (Сеніор-готелів);

– організація дистанційного соціального обслуговування громадян літнього віку, служби допомоги, телефони довіри;

– розробка та впровадження програмного забезпечення для оптимізації управління стаціонарними соціальними закладами та службами соціальної допомоги на дому;

– забезпечення обладнання соціальних закладів спеціалізованими засобами для інвалідів, модернізованим пристосуванням, меблями;

– розробка та впровадження цільових програм, реалізація соціальних проектів на засадах державно-приватного [6].

Зараз Senior Group успішно працює у Москві, Московській області, а також у Нижегородській та Калінінградській областях. Варто зазначити, що Агентство стратегічних ініціатив Російській Федерації (далі АСІ) розробляє програму щодо створення альтернативної служби державній системі інтернатних будинків для престарілих громадян. Для того, щоб зменшити витрати з державного та місцевих бюджетів на утримання будинків інвалідів, престарілих громадян надається можливість приватному сектору приймати участь у конкурсах державного замовлення для надання соціальних послуг. За рахунок отриманого фінансування приватні соціальні будинки зможуть інвестувати у свій розвиток.

Відмітимо, що сьогодні на соціальному обслуговуванні в спеціалізованих інтернатних установах знаходиться 270 тис. пенсіонерів (запланована кількість ліжок – 250 тис.). Проте, черга у будинки престарілих складає 20 тис. осіб, а реальна потреба – 150 тис. ліжок. Будівництво нового соціального закладу, розрахованого на 100 місць потребує 10–15 млн. дол. На сьогодні проживання та обслуговування в соціальному закладі одного підопічного коштує від 20 до 90 тис. руб. на місяць, залежно від регіону та спектру наданих послуг. Реалізація соціальних проектів державно-приватного партнерства передбачає щомісячну суму оплати за послуги одного пенсіонера від 30 до 50 тис. руб, при цьому в рахунок оплати вноситься 75% пенсії підопічного. Сьогодні у системі соціального захисту населення діють 1500 соціальних закладів, із них тільки 1 % – приватні пансіони [6].

Отже, як свідчить зарубіжна практика, органи місцевої влади не завжди мають можливості в повній мірі забезпечити необхідний спектр послуг громадянам з особливими потребами та пенсіонерам. Тому

більшість закладів соціальної сфери є приватними або проводять свою діяльність на засадах державно-приватного партнерства.

Висновки. На підставі проведеного дослідження зазначимо, що для ефективної реалізації проектів державно-приватного партнерства в сфері соціального захисту населення необхідно: створити чітке законодавче забезпечення; розширити систему пільг з місцевих податків і зборів інвесторам; забезпечити створення сприятливого суспільного контексту для партнерської взаємодії представників громадянського суспільства: публічного, державного, приватного, громадського секторів, заохочувати їх співробітництво; розширити переліки об'єктів концесійної угоди; забезпечити гарантії громадянам, що мають право на безкоштовне соціальне обслуговування можливість вибору постачальника послуги з подальшою компенсацією частини витрат з бюджету; створити консультативно-дорадчі органи, експертні ради з питань державно-приватного партнерства; забезпечити прозору реалізацію проектів на засадах державно-приватного партнерства, тощо.

Також особливо важливим аспектом діяльності органів місцевої влади є підвищення доступності соціальних установ та покращення якості надання соціальних послуг. Для цього необхідно, на наш погляд, вирішити наступні завдання: модернізація соціальних закладів у сфері соціального захисту населення; впровадження нових технологій у галузі соціального обслуговування; розробка ефективних програм з надання соціальних послуг, враховуючи потреби територіальної громади; залучення приватного сектору до учасників ринку послуг у сфері соціального обслуговування населення, тощо.

Використані джерела інформації:

1. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі : стан і проблеми. : монографія / Н. П. Борецька // Донецьк : Янтар, 2001. – 176 с.
2. Герасименко О. О. Трансформація соціально-трудова сфери : Передумови, закономірності, імперативи / О. О Герасименко // Формування ринкової економіки. – 2010 – № 23. – С. 34–37.
3. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. зі змінами та доповненнями (редакція 2014 р.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
4. Кочемировська О. А. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні / О. А. Кочемировська, О. М. Пищуліна // – К. : НІСД, 2012. – 54 с.
5. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : колек. наук.-аналіт. моногр. за ред. Е. М. Лібанової // – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
6. Офіційний сайт компанії комплексного соціального обслуговування людей похилого віку у Східній Європі і Російській Федерації “Senior Group” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.seniorgroup.ru/organamvlasti/opytevropejskihstran.aspx>. - Назва з екрану.
7. Про досвід державно-приватного партнерства в США / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pppinrussia.ru/userfiles/upload/files/PPP%20in%20foring%20country/PPP_U

SA.pdf/- Назва з екрану.

8. Про Програму економічних реформ України на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» Комітет з економічних реформ при Президентові України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>. - Назва з екрану.
9. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів : матер. парлам. слухань, Київ, 17 черв. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1706109.htm. - Назва з екрану.

References:

1. Boretsky NP Social protection at this stage: state and problems. : Monograph / NP Boretsky // Donetsk: Amber, 2001 - 176 p.
2. Gerasimenko O. Transformation of social and labor sphere: Background, laws, imperatives / O. Gerasimenko O // formation of a market economy. - 2010 - № 23. - S. 34-37.
3. Constitution of Ukraine adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on Jun 28. 1996 as amended (revised 2014) / [electronic resource]. - Mode of access: <http://www.rada.gov.ua>. - The name of the screen.
4. Kochemyrovska OA main areas of optimization social security system in Ukraine / OA Kochemyrovska, OM Pyschulina // - K Nishi, 2012 - 54 p.
5. Human Development in Ukraine: minimizing social risks: Kolek. scientific-analytical. Monograms. eds. EM Libanova // - Kyiv Institute of Demography and Social Studies. MV Ptukha NAS of Ukraine, State Statistics Committee of Ukraine, 2010 - 496 p.
6. Official website of integrated social services for the elderly in Eastern Europe and the Russian Federation "Senior Group" [electronic resource]. - Access mode: <http://www.seniorgroup.ru/organamvlasti/opytevropejskihstran.aspx>. - The name of the screen.
7. The experience of public-private partnerships in the United States / [electronic resource]. - Access: http://www.pppinrussia.ru/userfiles/upload/files/PPP%20in%20foring%20country/PPP_U SA.pdf/- Name the screen.
8. On the program of economic reforms in Ukraine in 2010-2014. «Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State» Committee on Economic Reforms under the President of Ukraine / [electronic resource]. - Access: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>. - The name of the screen.
9. The strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020. Conditions in Global Challenges: Mater. Parla. hearings, Kyiv, Jun 17. 2009 / [electronic resource]. - Access mode: http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1706109.htm. - The name of the screen.

Рецензент: Кризина Н.П., д.держ.упр., професор